

Nove patnje mladog CW-a [Cultural Worker]

Ili: Kulturnopoliticka odgovornost u razdoblju globaliziranog neoliberalizma

Elisabeth Mayerhofer / Monika Mokre / Paul Stepan

Prijevod: Boris Buden

Vec desetljecima se emfaticki prorokuju radikane promjene u slici umjetnice i umjetnika. „Autor“ je nebrojeno puta vec umro, mnoge legende o „umjetniku“ zamijenjene su ne manje praznim pripovijestima o njegovoj smrti. (Zobl/Schneider 2001, 28) Kao prototip umjetnice odnosno umjentika koji je najbolje primjerjen nasem vremenu danas se u mnogim diskursima spominje „Cultural Worker“, neka takoreci proleterska forma osiromasenog aristokrata, „umjetnika genija“, koja uostalom ostavlja dosta prostora za daljnja pretjerivanja - primjerice u stilu sovjetskih spomenika radnicima.

Svoj nastanak Cultural Worker (u dalnjem tekstu CW) zahvaljuje tvrdnji o aktualnosti dalekoseznih drustvenih promjena koje se razmatraju pod krilaticama globalizacije - ekonomizacije kulture - kulturalizacije ekonomije. Sto razumijemo pod tim pojivama, u kojoj mjeri one doista predstavljaju nesto novo i kako one djeluju na umjetnice i umjetnike? Tim pitanjima posvećen je ovaj tekst.

Globalizacija

„Carstvo (Empire) ne uspostavlja nikakav teritorijalni centar moci, niti pociva na unaprijed utvrdjenim granicama i ogradama. On je *decentriran i deteritorijalizirajući* aparat vladavine koji korak po korak preuzima globalni prostor u njegovoj cjelovitosti, utjelovljuje ga u svoj otvoreni horizont koji se sve vise siri. Carstvo (Empire) aranzira i organizira hibridne identitete, fleksibilne hijerarhije i niz odnosa razmjene posredstvom usuglasenih mreza komandiranja. Razlicite nacionalne boje imperijalistickog zemljovida stupaju se i ulijevaju u dugu Carstva (Empire) koja obuhvaca citav svijet.“ (Hardt/Negri 2000, 10)

Toliko ukratko o tezi koju Hardt i Negri, u svom bestselleru „Empire“, postavljaju u vezi sa sadašnjim svjetskim poretkom i buducim linijama razvoja koji se očekuje: kapitalizam je postigao svoje samosvojno određenje. Nacionalna država koja je u određenoj razvojnoj fazi bila nuzna za ekonomski napredak, ali koj je usprkos toga također sprecavala taj ekonomski napredak i to u razvoju njegovih tendencijalno globalnih aktivnosti, danas je prevladana. Politicka sfera je napokon nestala u ekonomskoj sferi; kapital struji neometan prostornim i politickim granicama. Isto kao u Marxovoj verziji analize kapitalizma, i kod Hardta i Negrija fungira taj kapitalizam kao svoj vlastiti grobar, i to na taj način da stvara kalsu koja će ga ukinuti: industrijska radnicka klasa kod Marxa, drustvene radnice i radnici u Hardta i Negrija - oboje u njihovoј revolucionarnoj funkciji nazvani proletarijatom.

Pritom se ovdje sasvim ocigledno radi ili o jednom modelu svijeta koji je veoma snazno reducirana na svoje novovrsne karakteristike, ili o jednoj ekstrapolaciji suvremenog razvoja u buducnost. Jer, do danas su nacionalne boje svjetskog zemljovida, cak i u Evropi, medusobno još u postpunosti ostro razgranice. Premda su nacionalne države prije svega u zapadnoj Evropi unutar posljednjih desetljeca prenijele mnoge kompetencije na internacionalne i supranacionalne razine, ipak su ključna područja kao što je posebice unutarnja i vanjska sigurnost i/ili integracijska politika i unutar država clanica Evropske zajednice ostala vrsto u nacionalnim

rukama. U srednjoj i istočnoj Evropi, s druge strane, jednako kao i u državama bivšeg Sovjetskog saveza, nacionalnodržavna ideja u potpunosti se razvila tek nakon 1989., i trenutno se nalazi u punom cvatu. Ako je ikada postojala dvojba oko nepokolebljivosti američkog patriotizma u Sjedinjenim državama, onda je ta dvojba najkasnije nakon 11. rujna 2001., rasprsena. I u takozvanom „trećem svijetu“ jedva da nesto govori u prilog tomu da će doći do hibridizacije nacionalno političkih identiteta. A odnosi i veze između „prvog“ i „trećeg“ svijeta danu se još uvijek, kako u političkom tako i u ekonomskom pogledu, sasvim adekvatno opisati uz pomoć jednog diferenciranog modela centra i periferije. Može se dakle naci veoma malo empirijske evidencije za tvrdnju da se kolektivni identiteti vise ne određuju nacionalno ili da su u cjelini postali fragilniji, hibridniji no što to i inace jesu psihološke konstrukcije takve vrste. Naprotiv, mnogo toga govori u prilog jednog uspjesnog *comebacka* nacionalne svijesti - primjerice izborni uspjesi desno ekstremističkih stranaka u Austriji, Italiji, Danskoj, Francuskoj i Nizozemskoj koji se sa sigurnoscu mogu dijelom razumjeti kao izraz odbijanja evropske integracije odnosno globalizacije iz nacionalističkih razloga. Slicna potvrda povratku nacionalne svijesti dosla je do izrazaja također u austrijskoj reakciji na sankcije Evropske zajednice, ali i u ponovnom otkrivanju nacionalnih tradicija kad je rijec o djeci dosljaka odnosno stranih radnika u zapadnoj Evropi, kao i u „ponovnom“ jacanju islamskih i kršćanskih fundamentalizama, itd.

Stvaranje modela kao što su se toga poduhvatili Hardt i Negri je neophodno kako bi se pospjesila jedna političko teorijska diskusija, kako bi se ona gurnula naprijed upravo posredstvom proturjecja koje ti modeli izazivaju. Oni su dakle utoliko problematični ukoliko se razumijevaju kao praktičko politička uputstva ili kao odrazi vjerni zadanom mjerilu. Jer veliki i mlohavi pojam Carstva (Empire), kao i još nejasniji termin ekonomije odnosno slobodnog tržista koji staje iza njega i koji određuje svjetska zbivanja, anonimiziraju drustvene realitete i isključuju konkretne aktere i njihove interese. Time i analiza političkog potencijala otpora postaje moguća samo na jednoj veoma apstraktnoj razini. Korektnoj dijagnozi Olivera Marcharta, također prezentiranoj u ovoj knjizi, prema kojoj se kroz poistovjećenje potpuno neorganiziranog mnostva (multitude) pružaoca intelektualnih usluga s potencijalnim političkim subjektom dijagnoza problema prodaje kao njegovo rješenje, valja dodati da tom političkom subjektu kod Hardta i Negrija nije ponudjena nikakava suprotna strana, nikakvi akteri protiv kojih bi se mogla usmjeriti njihova politička borba. „Tržiste“ ili „Carstvo“ (Empire) su strukture poretku svijeta ili dijelova svijeta; ako ih treba promijeniti odnosno zamijeniti drugim strukturama, onda je nuzno identificirati one snage koje se jednoj takvoj promjeni suprotstavljaju.

Da to na temelju brojnih ispreplitanja ekonomije i politike s jedne strane, kao i mocnika na razlicitim dijelovima svijeta s druge, stvara stalno nove probleme sigurno je jedna ispravna, premda ne i nuzno nova dijagnoza koju nam nude Hardt i Negri. Jos je sezdesetih godina Raoul Vaneigem u „International Situationist Bulletin“ kao jedini odgovor na pitanje „gdje su odgovorni, oni koje valja postrijeljati?“ ponudio samo ovo: „Sistem, apstraktna forma, to je ono sto nad nama vlada.“ (Vaneigem 1963.) Ta apstraktne forme, kapitalizam, riječima Marxa, držvo spektakla u definiciji situacionista i Carstvo (Empire) prema Hardtu i Negriju održava se u pogonu zahtjevima „totalnog sistema tržista“ (Kury 1999., passim), zahtjevima kojima se ono drustveno mora podvrgnuti kako ne bi ometalo ekonomiju, a time i opće blagostanje.

Ekonomizacija kulture

„Stalno revolucioniranje proizvodnje, neprekidno potresanje svih drustvenih stanja, vječna nesigurnost i kretanje izdvajaju i odlikuju burzaošku epohu od svih ranijih. U njoj se rastvaraju svi cvrstci, zahrdjali odnosi zajedno sa starinskim predodzbama i nazorima koji ih prate, dok svi novostvoreni zastarjevaju i prije no sto su u stanju okostati. Sve sto je cvrsto i postojano pretvara se u dim, sve sto je sveto biva oskrnavljeno i ljudi su napoljetku prisiljeni da na svoj životni položaj i na svoje međusobne odnose pogledaju trezvenim ocima.“
(Marx/Engels 1848/1995., 5)

Ovaj opis jedne sveobuhvatne ekonomizacije kulture ne potjece iz novog polit-bestsellera Hardta i Negrija, nego iz „Komunistickog manifesta“ koji je kao sto je poznato prvi puta objavljen 1848. Ekonomizacija citavog drustvenog zivota je bitni dio Marxova razumijevanja kapitalizma - on kritizira njoj imanentno otudjenje covjeka od zivoga rada i razumije ju ujedno kao sredisnji temelj racionalizacije ljudskoga zivota, a time i drustvenog napretka koji je preduvjet ne samo kapitalizma nego i komunizma.

Marx nije mnogo zalio za nestajucim kulturnim pokusajima otpora; one koji su nasrtali na strojeve, kao i one druge koji su pokusavali obraniti i sacuvati svoj zivotni stil pred kapitalizmom, on je prezirao kao romanticare. Njegova ambivalentna fascinacija usmjerila se na sveobuhvatni novi privredni sistem i njegovu enormnu moc definicije - fascinacije kojoj Hardt i Negri vise od sto i pedeset godina kasnije ocigledno jos uvijek podljezu.

S jednog temeljno drugacijeg osobnog stajalista prosudili su Horkheimer i Adorno komercijalizaciju kuturnog područja na cetrdeset stranica „Dijalektike prosvjetiteljstva“ (1994/1944.) koje su posvetili kulturnoj industriji. Ta dvojica lijevih intelektualaca koji su se u bijegu pred nacional-socijalizmom nasli u Los Angelesu, u sredistu kapitalistickih tvornica snova, s uzasanjem su ondje uvidjeli kako kapitalizam u formi kulturne industrije preuzima i ujednacava podrucja privatnoga, podrucja medjuljudskih odnosa, uzitka i misljenja, ukratko, velike dijelove onoga sto su oni razumjevali pod kulturom, kako se osjecaji i duboko dozivljene ljudske potrebe proizvoljno pobudjuju i guse, kako je dokolica kao slobodno vrijeme degenerirala do paralelnog svijeta otudjenog rada. „Amusement je produzenje rada u kasnom kapitalizmu“ (isto, str., 145), kako ondje stoji, buduci da „kulturna industrija neprestano vara svoje konzumente upravo za ono sto im ona neprestano obecaje.“ (isto, str., 148) Jer, ne zaboravimo: sloboda u drustvu roba je „sloboda da se bude uvijek isto.“ (isto, str., 176) To susretanje privrede i kulture u formi „Cultural industries“ koje danas zagovaraju mnogi od proponenata „Cultural Studies“, uključujući aktualnog austrijskog ministra kulture Franza Moraka, konstatirano je dakle vec gotovo prije sezdeset godina, premda je tada bilo potpuno drugacije vrednovano.

Prkos i razocaranje koji progovaraju iz duktusa ovoga teksta nalaze svoje objasnjenje u nadi koju autori ulazu u potencijal pruzanja otpora koji je imanentan kulturi. Pritom njima ipak nije stalo do narodne kulture koja bi trebala umaknuti industrijskoj obradi - njihova nostalgija odnosi se na autonomnu elitnu umjetnost. Upravo od neovisnosti te elitne umjetnosti od logike efikasnosti koja vlada gradjanskim drustvom oni ocekuju potencijalno pruzanje otpora. Horkheimer i Adorno povukli su dakle jedno ostro - i heuristički jedva odrzivo - razgranicenje izmedju kulture koja je „odvajkada doprinosila krocenju revolucionarnih, kao i barbarskih instinkata“ i autonomne umjetnosti. To normativno stajaliste bolje se moze objasniti iz njihova osobna položaja i povijesti, nego na temelju nekog strogog znanstvenog izvoda. Jer kultura, shvacena kao norme i vrijednosti zajednica, nipošto ne sluzi nuzno samo „krocenju revolucionarnih instinkata“, nego u specificnim situacijama pruza otpor ekonomskim zahtjevima vladajućeg politickog sistema. Nedijalektickom i staticnom opisu odnosa izmedju ekonomsko tehnoloskog podgradja i drustveno-politicki-kulturne nadgradnje u Marxu i jos vise u Lenjina (socijalizam=podrzavljenje Selektifikacija) Antonio Gramsci suprotstavio je jednu diferenciranu analizu sveze izmedju ekonomije i kulture. Prema Gramsciju, ni odrzavanje na vlasti, a niti promjena vlasti, nisu moguci bez kulturne hegemonije; do revolucija ne dolazi ni na koji nacin nuzno, recimo na temelju ekonomskog i tehnoloskog napretka, nego ta revolucija, da bi se dogodila, potrebuje adekvatnu „ideologiju“ koja sama takodjer nije automatski izraz - kao sto je to barem u nekim Marksovim spisima prikazano - klasne pozicije subjekta, nego zahtijeva stanovito posredovanje. (Gramsci 1980., passim, na primjer str., 219) Kulturni utjecaji su dugovjecni i odredjeni raznovrsnim faktorima, njihova promjena ne uspijeva jednostavno tako da jedna ideoloska gradjevina naprosto zamijeni neku drugu, nego posredstvom promjene tezista, novih oblika pripovijedanja, nakupljanjem novih ideja koje su sposobne nastavljati se na stare.

Gramscijeva razmisljanja bila su i jos uvijek jesu od velike vaznosti za produbljivanje marksistickog razumijevanja drustva. To je ujedno i razlog zasto ih se s narocitim interesom dohvatala i „nova desnica“; politicarkama i političarima u mainstreamu kapitalizma ta teorijska promisljanja nisu naprotiv nikada bila

nuzna, jer je jos od ranokapitalistickih vremena tom privrednom sistemu uspjevalo da se probije na svim razinama ljudske egzistencije. Baza i nadgradnja, ekonomija i kultura, trziste i ideologija, u kapitalistickoj svakidasnjici nikada nisu bili tako ostro odvojeni jedni od drugih kao u marksistickoj analizi. Od Adama Smitha paralelno s privrednim razvitkom isporucuju se i adekvatne slike i diskurzivne forme.[\[1\]](#)
Ekonomiziranje kulture otpocelo je jednako kao i kulturaliziranje ekonomije u osamnaestom stoljeću – tradicionalne kulturne forme valjalo je prilagoditi novim ekonomskim zahtjevima dok su istodobno ti ekonomski zahtjevi morali prodrijeti u osjetilni svijet covjeka, dakle biti kulturalizirani. U medjuvremenu je kulturalizacija ekonomije u posljednjim desetljecima zahvaljujući sukcesivnom zamjenjivanju proizvodnje robe produkcijom smisla i simbola dozivjelo novi kvalitativni skok.

Kulturalizacija ekonomije

„Having from the workshop to the laboratory emptied productive activity of all meaning for itself, capitalism strives to place the meaning of life in leisure activities and to reorient productive activity on that basis. Since production is hell in the prevailing moral schema, real life must be found in consumption, in the use of goods. (...) The world of consumption is in reality the world of mutual spectacularization of everyone, the world of everyone's separation, estrangement and nonparticipation.“ (Debord 1994/ 1960., str., 698) (“Ispraznivi od radionice do laboratorija proizvodnu aktivnost od svakog zasebnog značenja, kapitalizam nastoji premjestiti značenje života u zabavne aktivnosti i na tom temelju reorijentirati proizvodnu aktivnost. Kako proizvodnja u prevladavajućoj moralnoj shemi predstavlja pakao, stvarni život mora biti pronađen u potrosnji, u upotrebi dobara. (...) Svijet potrosnje u stvarnosti je svijet uzajamne spektakularizacije svakoga, svijet separacije svakoga, outdjenja i nesudjelovanja.”)

Jednako kao i Gramsci, Situacionistica internacionala je u svojoj drustvenoj kritici dalje razvila odnos između ekonomije i ideologije koji je svojedobno opisao Marx. Jos esencijalistickije no Gramsci situacionisti su se oslonili na pojam „lazne svijesti“ kojoj zahvaljujući kapitalistickom prozimanju svih drustvenih područja i svih klasi podlijedu ne samo gubitnice i gubitnici, nego i dobitnice i dobitnici sistema. Sve forme drustvenog života, sve kulturne ekspresije, svi oblici politickog organiziranja shvacaju se kao dio spektakla koji služi tomu da ljude odvrati od njihova zbiljskog, neposrednog, aktualnog interesa. Spektakl bez sumnje igra tim vecu ulogu, cim prije su vitalne temeljne potrebe (kupovno sposobnog) stanovništva („prvoga svijeta“) pokrivene i cim vise se kretanja finansijskog kapitala udaljavaju od proizvodnje ravnih dobara. U sredistu ekonomije nije pokrivanje postojeće potraznje proizvodnjom ponude, nego stvaranje te potraznje. Kao sto Hardt i Negri pokazuju, premda ne kao prvi iako zato veoma koncizno, imaterijalnom i komunikativnom radu danas pripada u proizvodnji viska vrijednosti ono značenje koje je u ranom kapitalizmu imao masovni rad u tvornicama. Istodobno, komunikacijski forumi i komunikacijske mogućnosti igraju u svojim proširenim i produbljenim područjima primjene sredisnju ulogu u razvoju drustva discipline i kontrole u kojem je izvanska prisila zamijenjena internaliziranim mehanizmima discipliniranja. U stalnom nastajanju na optimizaciji, ljudi funkcioniраju kao svoji vlastiti dompteuri.

Sazmimo receno: od svojih najranijih pocetaka privredni sistem kapitalizma sukcesivno je prozeo i tendencijski ujednacio sva područja života i sve geografske regije. U razlicitim epohama to mu je bilo moguce ciniti u razlicitoj mjeri; noviji ekonomski i politički razvoj ovdje je imao jedan ubrzavajući efekt koji nije samo Hardta i Negria naveo na pretpostavku da se nalazimo u epohi jednog temeljito novog svjetskog poretku. Veliki dijelovi umjetnickopolitickog i kulturnopolitickog kao i umjetnicko i kulturnoteorijskog diskursa polaze od teze da taj novi svjetski poredak povlaci za sobom i jedno temeljno novo pozicioniranje onih koji stvaraju kulturu. O tome najbolje svjedoče nove krilatice: Cultural Workers und Cultural Industries (CI).

Ipak, supsumiranje svih onih koji rade u kulturnom i medijskom sektoru, odnoso u dijelovima drugih privrednih sektora koji se bave simbolickom proizvodnjom, pod *header* „Cultural Industries“ izgleda ne samo da ni na koji nacin nije nuzno, nego da ni u heuristickom pogledu nije od neke koristi. Niti je empirijski evidentno da oni koji su do sada radili u kultunom sektoru u uzem smislu, odsada djeluju u okviru Cultural Industries, niti sve profesionalne grupe koje su pobrojane u medjunarodnim definicijama Cultural Industries imaju dovoljno zajednickih karakteristika da bi opravdale takvu klasifikaciju. A jedno sazimanje svih područja ciji se zajednicki nazivnik sastoje u tome da s jedne strane vise ne odgovaraju uobičajenoj shemi, dok s druge strane na sasvim nejasan nacin imaju neke veze sa „simbolickim“, izgleda da nije toliko svrshodno.

Na temelju do sada recenoga izgleda evidentno da postoje takvi tipovi drustvenog razvoja koji se mogu sazeti pod krilaticama globalizacije, ekonomizacije kulture i kulturalizacije ekonomije, ali da je istodobno tesko jasno odrediti ne samo njihov vremenski karakter (jesu li oni sasvim nove pojave?, jesu li oduvijek vec prisutni?, ili nesto izmedju toga?), nego i njihovu radikalnost. U suprotnosti s tim maglovitim spoznajama moguce je ipak sa stanovitom sigurnoscu ustvrditi da je *diskurs* o drustvu u opcenitom smislu, kao i pozicija onih koji stvaraju kulturu unutar tog drustva u posebnom smislu pod bitnim utjecajem tih krilatica.

U odnosu na poziciju umjetnika i umjetnika postoji implikacija tog diskursa posebice u ocekivanju da stvaraoci kulture mogu prezivjeti i bez drzavnog financiranja, cak stovise, da njihove aktivnosti na odlucujuci nacin doprinose privrednom razvoju. Diskurs koji nas ovdje zanima u prvom redu je kulturpoliticki. On se na paradoksalan nacin odlikuje time da se u kontekstu neogramicenog i nicim kontroliranog funkciranja slobodnog trzista poricu mogucnosti kao i nuznosti kulturpolitickog djelovanja. Otpustanje iz drzavnog starateljstva i vlastita odgovornost za opstanak u trzisnoj privredi za same stvaraoce kulture navodno bi trebalo predstavljati mogucnost da svoje najautenticnije kreativne interese spoje s radom za kruh - da na primjer direktno iz omladinske subkulture uskoce u poduzetnicku karijeru, a da pritom nikada ne dozive otudjenje posredstvom nametnutih radnih odnosa. Otudjenju u klasicnomarksistickom smislu, dakle, otudjivanju viska vrijednosti vlastitoga rada, „*self employed*“ Cultural Workers ipak nece moci umaknuti; naprotiv, zahvaljuci cinjenici da im u potpunosti nedostaju tradicionalni oblici politickog i ekonomskog organiziranja oni su daleko vise nego ljudi u regularnim radnim odnosima izlozeni izrabiljivanju svoje radne snage. Ti faktori u cjelini vode mnogocitiranoj slici „Cultural Workera“ koji je dovoljno mlad, dinamican i fleksibilan, da u osamdesetsatnom radnom tjednu obavlja nekoliko manje ili vise kreativnih poslova i pritom se jos dobro osjeca. Pritom se naravno u gubitnike pretvaraju oni kojima je zastita tradicionalnih sporazuma u okviru radnoga prava kao i sindikalnih mjera najpotrebnija, a to su primjerice majke s djecom ili ljudi koji zbog starosti ili loseg zdravlja nisu sposobni za neogramiceni angazman na poslu. Time Cultural Industries postaju prototipski sektor „autonomnog otudjenja“ (Hardt/Negri) drustva kontrole.

Nalazenje politickih odgovora na izazov konkretne situacije Cultural Workersa tek nam jos predstoji. Tradicionalne organizacije radnica i radnika kao sto su posebice sindikati ne izgledaju niti sposobni niti voljni da se posvete problemima netipicnih odnosa zaposljavanja; s druge strane, takodjer se ne bi moglo reci da su za ljude pogodjene takvim odnosima stare forme radnickog organiziranja narocito atraktivne. Radije svatko od njih usprkos svim statistickim evidencijama i dalje gaji nadu u izvanrednu karijeru koja ce ga preko noci pretvoriti u zvijezdu koja dobro zaradjuje i kojoj se posvuda dive. Stara americka bajka o peracu posudja koji postaje milijuner dozivljava ovdje svoj triumfalni comeback. Na pozadini diskurzivnih formi koje smo opisali u ovom clanku to nas stajaliste u medjuvremenu malo cudi. Tko je spremjan ozbiljno misliti na mogucnost da se Carstvu (Empire) suprotstavi strajkom, odnosno da svemoc trzista slomi kolektivnim ugovorima?

To cini ociglednim politicku opasnost koja se skriva u velikim teorijskim zahvatima kao sto su Hardtov i Negrijev. Previse je bitnih detalja zrtvovano poopcavanju koje u svojoj apstraktnosti hrani demonizaciju postajeceg. I onda kada teoreticarima od Marxa do Negrija moramo dati za pravo da ekonomski uvjeti predstavljaju najbitniji temelj na kojem se u kapitalizmu odredjuju sva druga područja drustvenog zivota, ipak je u posljednjih dvjesto godina ujvijek iznova pronalazena motivacija za politicke akcije kojima doduse nije bio

cilj nije bio u tome da se cjelokupna drustvena struktura srusi, nego da ju se u njenom funkciranju ometa i/ili da se ona popravi odnosno prilagodi. Glavna tocka jedne naglaseno fundamentalne političke kritike bila su obecanja liberalne demokracije koja nikada nisu ostvarena jer su zahtjevima privrednog sistema stalno bila iznevjeravana, premda su istodobno uvijek iznova pokazivala politički ucinak. Brojni politički pokreti su se u svojim zahtjevima pozivali na tri velike vrijednosti francuske revolucije i na taj nacin postizali etapne političke pobjede. Zagovarajući sada kraj nacionalnodržavne demokracije i njenu zamjenu nedohvatljivim mrežama Carstva (Empire), Hardt i Negri oduzimaju na taj nacin političkoj kritici njena protivnika - i to, kao sto je u prvom dijelu teksta već pokazano, u najmanju ruku uranjeno, jer moć nacionalne države još je daleko od svoga izumiranja. Mnogo toga govori u prilog tezi da se akteri svjetskoga poretku u posljednjim desetljećima gotovo uopće nisu promijenili: i dalje se, kad je o njima rijec, radi o privrednim poduzetnickim subjektima koji djeluju na internacionalnoj i transnacionalnoj razini, kao i o nacionalnim vladama - i onda kada ovi potonji odsada djelomice nastupaju u dvostrukim ili cak trostrukim ulogama u kojima, primjerice posredstvom Organizacije ujedinjenih nacija ili Savjeta Evropske zajednice donose odluke o transnacionalnim temama ili su pak sami predstavnici poduzetnika. Uzmimo da je ova dijagnoza ispravna. U tom slučaju nista ne govori protiv toga da se otpor i protest i dalje usmjeravaju protiv onih cija je legitimnost u tom sistemu i dalje ovisna o njihovom prihvacanju u nacionalnom okviru, prihvacanju koje se manifestira na izborima - naime protiv nacionalnih vlada. Od njih treba zahtijevati da se prema svojim internacionalnim i transnacionalnim ulogama odnose u smislu njihova demokratskog mandata, a to u mnogim konkretnim slučajevima znači, da uvođe demokratske strukture. Od njih treba nadalje zahtijevati da spriječe područje ekonomije da zavlada područjem politike, da projiciraju kulturnopolitičke programe, da ih stavlju na diskusiju i rade na njihovoj realizaciji, umjesto da konceptualnu praznizu prikrivaju frazama kao sto je ona „Creative Industries“. Kako medjutim mnogi od tih zahtjeva, kako nam iskustvo govori, neće biti realizirano, morat će cemo nacionalne političarke i političari pozvati na odgovornost i osporiti im legitimnost - umjesto da ih se kao igračke bjelosvjetskog Carstva (Empire) amnestira od svake odgovornosti, sto je naposljetku pozicija koja pripada hegemonijalnom diskursu o primatu tržisne privrede. U kojim oblicima i u kojim arenama bi ta vrsta protesta mogla biti pokrenuta, ne može se utvrditi *ex ante*, kao sto je na primjer umjetno obezvrijedjivanje lokalnog za račun nomadskog, nego to mora ovisiti o konkretnim uvjetima u kojima zive i rade stvaraoci umjetnosti i kulture.

Literatur

Debord, Guy (1994/1960), Preliminaries Towards Defining a Unitary Revolutionary Program. U: Harrison C./Wood P. (1994), Art in Theory 1900–1990. An anthology of Changing Ideas. Oxford, UK and Cambridge, USA.

Gramsci, Antonio (1980), Zu Politik, Geschichte und Kultur. Reclam-Verlag Leipzig.

Hardt, Michael/Negri, Antonio (2000), Empire. Die neue Weltordnung. Frankfurt/ New York.

Horkheimer, Max/Adorno, Theodor (1994/1944), Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente. Frankfurt.

Kurz, Robert (1999), Schwarzbuch des Kapitalismus. Ein Abgesang auf die Marktwirtschaft. Frankfurt.

Marx, Karl/Engels, Friedrich (1848/1995), Das Kommunistische Manifest (Manifest der Kommunistischen Partei). Trier.

Smith, Adam (1976/1776), An Inquiry into the Nature and Cause of the Wealth of Nations. General Editors: R. H. Campbell and A. S. Skinner. Textual Editor: W. B. Todd. Oxford University Press.

Vaneigem Raoul (1963), Basic Banalities 2. U: International Situationist Bulletin 8/ 1963,
<http://library.nothingness.org/articles/SI/en/display/11>, zadnji puta provjereno: 2002-08-02.

Zobl Beatrix/Schneider Wolfgang (2001), Die Legende von der Autorenschaft und die Legende vom Ende der Autorenschaft. U: Kulturrisse 01/01, str., 28.

---

[1] Vidi primjerice „nevidljivu ruku“ koja, prema Adamu Smithu, (1976/1776., str., 456) tako upravlja svijetom da egoisticne tezne nuzno vode ljudе u pravcu opceg blagostanja.